

ZAMAN KAVRAMI BAĞLAMINDA PLATON-ARİSTOTELES KARŞILAŞTIRMASI

Arslan TOPAKKAYA*

ÖZET

Platon zamanı sonsuzluğun bir resmi ya da gölgesi olarak anlar. Oluş, zamandan ayrı düşünülemez. Evren (Physis), varoluş ve tekrar yokoluş bağlamında zamansaldır. Platon'a göre varlık, Demiurg'un ilk olarak zamanı ve evreni yaratmasıyla ortaya çıkar. Platon'a göre zaman, idelerle değişim dünyası arasında bir aracılık görevi görür. Platon zamanı öz (asıl)- gölge ilişkisine göre temellendirmektedir. Aion her nasılsa sürekli o şekilde olan, değişmeyen ve sadece akılla kavranılan bir şey iken, kronos sürekli olarak oluş halinde olan varlıklarla ilgili olup, sadece algıyla (doxa) anlaşılabilir. Platon'un aksine Aristoteles zamanı öncelik ve sonralık bağlamında hareketin sayısı ve ölçüsü olarak tanımlar. Sınırsız zaman, bağlantılı bir yapıya sahip olup, döngüsel hareket içinde ölçülebilen bir şeydir. Platon sonsuzluktan (Aion) hareket edip, oluşa ve kronos'a ulaşırken; Aristoteles oluş ve dolayısıyla hareketten kalkıp sonunda sonsuzluğa göndermede bulunmaktadır. Aristoteles'e göre geçmiş ve gelecek zaman (bunlar zamanın birer modu olmayıp, onun parçalarıdır) sağlam bir yapıya sahip değildir. Bu anlamda zaman aslında varolmayan parçalardan müteşekkil gözükmektedir ve durum böyle olduğunda varlıktan elde edilen bir kavram gibi durmamaktadır. Aristoteles'in zaman anlayışının temel noktasını şimdi (nun) kavramı oluşturur. Şimdi zamanın özünü anlamada anahtar role sahiptir. Şimdi'nin en önemli fonksiyonu, parçalardan oluşan zamanın sınırını oluşturmasıdır. Şimdi bir sınır olarak geçmiş zamanı gelecek zamandan ayırır. Şimdinin kendisi parçalanmış zamanın sınırını oluştururken bizzat kendisi zamanın bir parçası değildir.

Anahtar Kelimeler: Zaman, Sonsuzluk, Hareket, Mekan, Değişim, Evren, Sayı, Şimdi, Yaratma, Oluş.

(A Comparison on the Concept of Time in the Context of Plato-Aristotle)

Abstract

Plato views time as the image of eternity or its shadow. Existence cannot be considered independently of the place. Cosmos (Physis) is temporal in relation to existence and extinction. According to Plato, being came into existence when Demiurg created time and cosmos. To Plato, time functions as a medium between the worlds of ideas and change. Plato set up the basis of time according to the relation between essence and shadows. While Aion is what always remains in the same position, never changes and is perceived by reason and mind, Kronos is related to beings that are always in process and they can be perceived and grasped only through the senses. Unlike Plato, Aristotle defined time as the number and measure of the motion with respect to before and after. Infinite time has a related structure and can be measured in the cyclical movement. While Plato moved from eternity towards existence and Kronos, Aristotle started with being and thus motion and finally came to eternity. To Aristotle, past and future (they are not the modes but parts of time) do not have strong structures. In this aspect, time seems to consist of non-existent segments and therefore appears as a concept developed from existence. The basic point of Aristotle's understanding of time is based on the concept of the present. The present time, the 'now' moment is of key role in understanding the essence of time. The most important function of the present is to determine the boundaries of time that consists of segments. The present time separates the past time from the future. While the present itself forms the boundaries of the time ruptured, it is not a part of the time.

Key Words: Time, eternity, motion, place, change, cosmos, number, present time, creation, existence, becoming

* Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü öğretim üyesi
FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi), 2012 Bahar, sayı: 13, s. 219-231
ISSN 1306-9535, www.flsfdergisi.com

Platon ve Aristoteles aralarındaki hoca-talebelik ilişkisine rağmen birçok noktada farklı düşünmekte ve bu anlamda her ikisi de Felsefe Tarihi'nin temel problemlerini hem belirleme anlamında hem de bunlara getirdikleri çözümler bağlamında vazgeçilemez öneme sahip iki sistem filozofları olarak ortaya çıkmaktadırlar. Hoca ve talebesi arasındaki karşıtlık sadece varlık, bilgi, değer, politika, ahlak alanında söz konusu değildir. Konuyla ilgili şimdiye kadar gelen literatürde üzerinde pek durulmayan fakat temelde her iki düşünürün varlık anlayışları arasındaki farklılığın doğal bir sonucu olarak ortaya çıkan zaman kavramı hakkındaki görüşleri de bir karşıtlık içermektedir. Bu karşıtlık zaman felsefesi açısından oldukça önemli bir karşıtlık olarak karşımıza çıkmaktadır. Zaman felsefesi temel anlamda bu iki filozofun düşüncelerinde açığa çıkan zamanın ideal ya da reel bir kategori olması sorunsalı üzerinde kendi gelişimini göstermiştir. Platon ve Aristoteles, zaman felsefesindeki bu temel tartışmanın sistematik anlamda hem başlatıcıları (zamanın ideal bir şey olduğu Parmenides ve Zenon'a kadar götürülebilir) hem de sorunsala getirdikleri çözümlerle zaman felsefesine yapmış oldukları katkı bağlamında bu alanın tartışmasız liderleridirler. İlginç olan bu kadar önemli bir konuda bilebildiğim kadarıyla Türkçe literatürde ne bir doktora tezinin ne de bir makalenin olmasıdır. Bu makale bu bağlamda hem bu konunun önemini vurgulamak (çünkü zaman kavramı her iki filozof için de aslında bütün bir sistemleri için en temel kavramlardan birini teşkil etmektedir) hem de daha sonra yapılacak geniş çaplı çalışmalara kaynak teşkil oluşturmak amacıyla kaleme alınmıştır.

Makale Platon'un zaman anlayışının analiziyle başlayacak daha sonra Aristoteles'in zamanı nasıl anladığı ana hatlarıyla verilecek ve metin içinde Platon ile Aristoteles arasına mukayese yapılacaktır.

Platon zamanı, sonsuzluğun bir resmi ya da gölgesi olarak anlar. Bu anlayışa göre zaman, bütün bir varlık aleminde etkindir ve onu içinde taşır. Yani şeyler zamanı ortaya koymaz. Onlar ancak zamanda meydana gelebilir. Bu bağlamda oluş, zamandan ayrı düşünülemez. Evren (physis), varoluş ve tekrar yokoluş bağlamında zamansaldır. Varlığa çıkış, Demiurg'un ilk olarak zamanı ve evreni yaratmasıyla başlar. Platon'un Demiurg'u "sonsuzluğun hareketli bir kopyasını yapmak istemiş, evrendeki külli düzenle birlikte sayılara göre (belirli ölçülere göre) ilerleyen ve hareketli olan varlık, sonsuzluğun birliği içinde bütünlüğünü koruyarak varlığını devam ettirmiştir. İşte biz buna zaman diyoruz."¹ Evren, varolan canlı bir bütünlük olarak ya da durmadan değişen bir evren olarak zamansal anlamda *Aion*'un bir resminden ibarettir. Zamanın ölçülebilmesi, hareketin bir yansıması ve evrendeki harmoninin bir ifadesidir. *Aion* en asli anlamda yaşama gücüdür ve bu anlamda bütün canlılarda görülen bir şeydir. Platon'a göre zaman, idelerle değişim dünyası arasında bir aracılık

¹ Platon: *Timaios*, 37d, in: Platons sämtliche Werke, hrsg. von O. Apelt, Hamburg 1988.

görevi görür. Yıldızlara ait döngüsel zaman *aion*'un ilk yansıması olarak karşımıza çıkar. Bu anlamda zaman oluşun bir ölçütüdür. Kısaca zaman sonsuzluğun bir kopyası olarak, evrenin anlamsallığını ifade eder.²

Şimdiye kadar anlatılanlardan da anlaşılacağı üzere Platon zamanı öz (asıl)- gölge ilişkisine göre temellendirmektedir. *Aion* her nasılsa sürekli o şekilde olan, değişmeyen ve sadece akılla kavranılan bir şey iken, *kronos* sürekli olarak oluş halinde olan varlıklarla ilgili olup, sadece algıyla (*doxa*) anlaşılabilir. Bu açıdan bakıldığında *kronos*, *aion* içinde varlığını devam ettirebilir. Yani zaman, zamanın (sonsuzluk olarak) içinde oluşmuştur.

Platon zaman anlayışını temel anlamda *Timaios*'ta ele almasına karşın, hareket kavramı bağlamında zamanı *Phaidros* ve *Nomoi* diyaloglarında ele alıp tartışır. Bu son iki eserde hareketin kaynağı ruh olarak kabul edilir. *Timaios*'ta hareket kavramı daha çok kaos kavramıyla birlikte ele alınır ve burada hareketin sebebi açık bir biçimde ruha dayandırılmaz. Buradaki hareket kavramının analizi daha çok doğa felsefesi açısından yapılmaktadır. *Nomoi* diyalogunda ise bu kavram teolojik açıdan irdelenir.

İdelerin değişmemesi buna karşın fenomenlerin (gölgelerin) değişimi ve dolayısıyla oluşumu, *aion* ile *kronos*'u ilgili oldukları alanlardan dolayı zorunlu olarak karşı karşıya getirmektedir. Bu karşıtlık, bu iki kavramın anlaşılmasında da söz konusudur. İlki akılla diğeri algıyla anlaşılmalıdır. Biri baki, diğeri fanidir. Birisi sayılamaz ve ölçülemez, diğeri sayılabilir ve ölçülebilir (bundan dolayı aynı zamanda hareketin ölçüsüdür).

Timaios'ta zamanla evren her zaman birbiriyle bağlantılı bir biçimde ele alınmaktadır. *Demiurg* zamanı ve *kosmosu Chora*'dan³ yaratmıştır. Burada belirleyici olan şey daha çok *Demiurg*'un isteğidir. Burada ilginç bir tespitle karşılaşmaktayız. Zamanın ölçülü bir biçimde hareketinden ortaya çıkan evrendeki düzenle, gökyüzündeki yıldızların dairesel hareketi arasında bir paralellik söz konusudur. Bu anlamda gökyüzündeki yıldızların hareketiyle, yeryüzündeki hareket arasında düzeni sağlama açısından bir benzerlik söz konusudur.⁴ Temel fark, gökyüzünde dairesel bir hareket söz konusuysen, yeryüzünde doğrusal bir hareketin söz konusu olmasıdır. Zaman en iyi bir biçimde harekette ve gökyüzünde izlenmektedir. Zamanın doğrudan yalın anlamda gözlenmesi kendisinin bir kopya olmasından dolayı mümkün gözükmemektedir.

² Platon: *Timaios*, 39d.

³ *Chora* Aristoteleste Hyle'ye bezetilebilir. Fakat ondan farklı olarak bir düzeni değil bir kaosu ifade etmektedir.

⁴ *Timaios* 37 b5'te gökyüzündeki yıldızların sessiz bir biçimde hareket ettikleri belirtilmektedir.

Platon evrendeki düzeni ayakta tutan şeyin evren ruhu olduğunu söyler. Demiurg evren ruhunu ortaya koymak için varlığı, özdeşliği ve farklılığı kullanır.⁵ Bu üç farklı varlık unsuru Demiurg sayesinde bir birlik kazanır.

Sonsuzluğun değişken bir resmi olarak zaman temsil ettiği ya da birlikte görüldüğü şey değildir. O gerçekten sonsuzluğun bir yansımasıdır.⁶ Platon Nomoi diyalogunda zamanın döngüsel yapısına göndermede bulunur ve burada zamanı sabit varlığın sürekli oluş içinde olması olarak anlar. Hareketli zaman Platon için ancak ruhun hareketiyle oluştuğu sürece bir anlam taşır. Bu açıdan bakıldığında zamanın hareketi temel anlamda dünya ruhunun bir hareketi olarak görülmelidir.⁷ Buradan hareketin Platon için zamanı nicelleştirmenin bir aracı olarak kullanıldığını görüyoruz. Platon yukarıda zikredilen hareketli zaman kavramıyla, bedensel hareketi mümkün kılan ruhsal hareketin oluşum şeklini kastetmektedir. Dolayısıyla burada soyut anlamda sayı ön planda değildir.

Zaman temel anlamda yıldızların hareketiyle bağlantılı olduğundan zamanın objektif bir ölçüsünün olması zordur ve temelde ancak göreceli bir ölçü olabilir. Sonsuzluğun kopyası olarak zamanın sayısal karakteri yıldız hareketlerin periyodik anlamda sayılabilen bir özellik göstermesiyle alakalı olmayıp, daha ziyade onların sayılarla ifade edilebilen bir bağlantıyla birbirine ilişkili olmasından dolayıdır. Aristoteles'in zaman anlayışından farklı olarak Platon, zamanın ancak yıldız hareketlerinin somut anlamda devam etmesine bağlı olduğunu belirtir. Bu hareketler soyut sayılarla⁸ sayılabilir. Bu bağlamda zaman ancak bu sürekliliğin devamlı olduğu yerde ölçülebilir.

Zamanın sürekli etkileşim içinde olduğu oluş, geçmişi, şimdiki ve geleceği içine alan sürekli bir şekil değiştirmedir ve bu süreklilik aynı zamanda zamanın "sınırsızlığına" da işaret etmektedir. Bu anlamda zaman bir bütün olarak anlaşılır ve bu bütünlük içinde sürekli birbiriyle karşılıklı etkileşim içinde olan momentumlar vardır. Bunu en güzel anlatan örnek gençleşmek ve yaşlanmaktır. Platon bunlara ek olarak eşit yaşlılık kavramını öne sürer ve bu yeni kavramı gençleşmek ve yaşlanmak kavramına uygular. Bunu anlamının temel şartı zamanın döngüsel yapısını iyi anlamaktır. Hareketin sonu, diğer bir hareketin başlangıcıdır ve bu böyle devam ettiği sürece birbirine zıt zamansal kavramlar (başlangıç ve bitiş) tek bir şeyin içinde erirler. Eş yaşlılık kavramının gençleşmek ve yaşlanmak kavramına uygulanmasını cevherin araza uygulanması modeliyle anlamak mümkündür. Nasıl ki arazlar her zaman değişmesine karşın öz aynı kalır; aynen bunun gibi yaşlanmaya ya da genç olmaya karşın insan yaşadığı yaşın eş yaşlısıdır. Yani bir zamanlar genç olan da

⁵ Platon: *Timaios* 35a.

⁶ A.g.e. 37e

⁷ W. Mesch: *Reflektierte Gegenwart*, Frankfurt am Main 2003, s.33.

⁸ Sayı Platon'da idelerle algısal şeyler arasından bir aracı rolünü üstlenirler. Bundan dolayı evren ruhu sayısal bir temele dayanan yapısından dolayı hem algısal anlamda hem de zihinsel anlamda bilinebilir.

şimdi nasılsa öyle olan da ya da gelecekte yaşanacak olan kişi de bir ve aynı kişidir.

Timaios'ta zamanın ölçülmesi temel anlamda nesnel olarak doğal fenomenlerle izah edilmektedir. Bu da doğal olarak zamanın astronomiyle ilgili verilerinden hareketle elde edilen bir sonuçtur. Bütün gezegenler hem kendi etrafında⁹ hem de dünyanın etrafında farklı hızlarla hareket etmektedirler. Bu açıdan baktığımızda gökyüzündeki düzenin düzenli bir hareketin sonucu olduğu ortaya çıkmaktadır.

Zaman kavramıyla birlikte hızlılık ya da yavaşlık olmak üzere iki temel ölçü birimi ortaya çıkmıştır. Dünyanın güneş etrafında döndüğü hıza göre günler ve geceler kısalmakta ve uzamaktadır. Platon diyaloglarında zamanın mekana göre daha önemli olduğu sonucu çıkarılabilir çünkü zamanın kaynağı temel olarak akli dünyaya ait bir kaynaktır; buna karşın mekan daha çok algısal dünyaya ait bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Pitagoras'ta sayı ile zaman arasında kurulan ilişki ve bu ilişkide sayının temel ilke olarak kabul edilmesi, buna bağlı olarak geliştirilen evren senesi ve bununla ortaya çıkan harmoni anlayışı muhtemelen Platon'u da etkilemiştir. Bunun izlerini Timaios'ta görmek mümkündür. Pitogoras'ın¹⁰ varlığın temeli olarak gördüğü Bir'den diğer varlıkların ortaya çıkması gibi, Platon'un Demiurg'u da evreni harmonik sayısal ilişkilere göre kurmuştur. Algısal dünyanın temeli bölünebilir olmasıdır ve bu bölünebilme anlamını ancak ve ancak Bir' ile (bunu bütünlük, tamlık ve mükemmellik olarak anlamak mümkündür ve bu anlamda kastedilen şey ideler alemidir) olan ilişkisinden alır. Yani ancak bir bütünün olduğu yerde onun parçalarının her biri ayrı bir anlam kazanabilir. Ashında bu Bir'in bizzat kendisi ve onun kopyası (fenomenler olarak) Platon'daki ikili alem anlayışını ortaya çıkarmaktadır fakat bunu birbirlerinden tamamen ayrı iki farklı alem olarak algılamak doğru olmaz. İnsanla gölgesi arasındaki ilişki neyse, ideler alemiyle görüngüler alemi arasındaki ilişki odur.¹¹

Platon zaman felsefesinin analizini ana hatlarıyla verdikten sonra ilk bakışta zaman anlayışını hocası Platon'un bu konudaki görüşlerine bir tepki olarak ortaya koyan Aristoteles'in zaman felsefesini ana hatlarıyla özetlemeye

⁹ Platon'un dünyanın kendine has bir hareketini kabul edip etmediğine dair tartışma Antik Yunan'da bugüne kadar üzerinde tartışılan bir konudur. Bu tartışmalara rağmen kesin olan şey, dünyanın kendine has bir harekete (diğer gezegenlerden izole edilmiş) sahip olamayacağıdır. Böyle bir hareketin olması dünyanın güneşe ve diğer yıldızlara karşı göreceli hareketini ortadan kaldıracaktır.

¹⁰ Pitagoras'ın Platon felsefesine yaptığı etkilerin ayrıntıları için bkz. J.Hirschberger. *Geschichte der Philosophie. Altertum und Mittelalter*, 13.baskı, Freiburg 1976.

¹¹ Aristoteles Platon'un Pitagoras'tan gelen bu anlayışını eleştirerek sayıların bizzat kendisinin yalın anlamda varlığın temel ilkesi olamayacağını bildirir. Daha detaylı bilgi için bkz. *Metaphysik*, IV, 13.

çalışalım. Bu arada yeri geldikçe iki filozofun konu hakkındaki farklı görüşlerinin bir karşılaştırması yapılacaktır.

Antik Yunan'da zaman felsefesi üzerine en fazla kafa yoran ve oldukça detaylı bir zaman felsefesini geliştiren filozof hiç şüphesiz Aristoteles'tir.¹² Aristoteles'in zaman anlayışı kendisinden sonra gelen filozoflara büyük oranda ilham kaynağı olmuştur. Bunun en temel sebebi onun doğa felsefesine ve bu bağlamda fiziğe vermiş olduğu önemdir. O, bir bilim adamı titizliğiyle doğaya yönelmiş, onu bütün yönleriyle tanımaya ve anlamaya çalışmıştır. Felsefe zaten ona göre insanın karşısında bulunan doğanın düzen ve güzelliğinden, bunların kaynağına dair duymuş olduğu meraktan doğmaktadır. Fizik ya da doğa felsefesinin onun sisteminde bu kadar yer tutması, fiziğin temel konularından biri olan hareket kuvvet, itme-çekme vs. gibi kavramların zaman kavramıyla yakından ilgili olması Aristoteles'in bu kavramı yakından incelemesine sebep olmuştur çünkü fiziğin temel iki kavramından biri mekan ise diğeri zamandır. Diğer temel kavramlar doğrudan ve dolaylı olarak zaman kavramıyla irtibatlıdır. Bu kavramlar doğa tecrübesi için olmazsa olmaz kavramlardır. Zaman, mekan, boşluk kavramı olmadan değişim kavramını, dolayısıyla oluş kavramı anlamak mümkün değildir.

Platon'un aksine Aristoteles zamanı öncelik ve sonralık bağlamında hareketin sayısı olarak tanımlar.¹³ Bir şeyi saymak, sayılan şeye değil, ruha ait bir özellik olduğundan¹⁴, özne-nesne ayırımı bağlamında zamanın Nous ile ilgisi açığa çıkmış olmaktadır. Aristoteles zamanı hareketin ölçüsü olarak anlamaktadır.¹⁵ Onun için zaman artık Platon'da olduğu gibi aion'un bir kopyası değildir. Aristo hiçbir zaman hareket kavramı görmezden gelerek bir zaman tanımlaması yapmaz. Sınırsız zaman, bağlantılı bir yapıya sahip olup, döngüsel hareket içinde ölçülebilen bir şeydir. Buna rağmen, Aristoteles'te zamanın sonsuzlukla ilişkisi gökyüzü üzerine yazmış olduğu yazılarda gökyüzü varlıklarının hareketlerini temellendirmek bağlamında açığa çıkar. Platon sonsuzluktan (aion) hareket edip, oluşa ve kronos'a ulaşırken; Aristoteles oluş ve dolayısıyla hareketten kalkıp sonunda sonsuzluğa göndermede bulunmaktadır.

Aristoteles zaman kavramını tahlile ilk önce mevcut günlük zaman algısını sorgulayarak başlar. Bu bağlamda sormuş olduğu ilk soru, zamanın varlığa mı yoksa yokluğa mı ait bir kavram olduğu, diğer bir ifadeyle zamanın özünün ne olduğu sorusudur. Ona göre geçmiş ve gelecek zaman (bunlar zamanın birer modu olmayıp, onun parçalarıdır) yoktur. Bu anlamda zaman aslında varolmayan parçalardan müteşekkil gözükmektedir. Durum böyle

¹² Aristoteles zaman kavramı yoğun bir biçimde *Physik IV*.kitap, 10-14.bölümlerde tartışır.

¹³ Aristoteles: *Physik IV* 11, 219b, 2-5.

¹⁴ A.g.e., 223a, 22-29.

¹⁵ Aristoteles: *Metaphysik V* 12, 1020a 13-14.

olduğunda zaman varlıktan elde edilen bir kavram gibi durmamaktadır. Geçmiş ve gelecek zamanlar zaman içinde açığa çıkan olaylarla kendisini gösterir ve ontolojik olarak birisi “artık varolmayan” olarak kendini gösterirken, diğeri “henüz varolmamış” olarak tanımlanır. Geçmiş zamanın gelecek zamandan farkı ya da bir anlamda üstünlüğü onun bir zamanlar “varolmuş” olmasıdır. Gelecek zaman bu anlamda henüz varlığa bile gelmemiştir.

Aristoteles’in zaman anlayışının temel noktasını şimdi¹⁶ (nun) kavramı oluşturur. Şimdi zamanın özünü anlamada anahtar role sahiptir. Şimdi’nin en önemli fonksiyonu, parçalardan oluşan zamanın sınırını oluşturmasıdır. Şimdi bir sınır olarak geçmiş zamanı gelecek zamandan ayırır. Şimdinin kendisi parçalanmış zamanın sınırını oluştururken, bizzat kendisi zamanın bir parçası değildir. Bunun sebebi ise, şimdinin zamanı ölçen bir şey olmamasıdır. Şimdi ancak zamanın diğer kısımlarıyla birlikte bir anlam taşımaktadır. Şimdilerin toplamından zamanın kendisi ortaya çıkmaz fakat şimdi olmadan da zaman olmaz.¹⁷ Kısaca şimdi geçmiş ve gelecek zaman arasında kendine ait bir sabitesi olmayan bir sınırdır. Şimdi geçmiş ya da geleceğe yönelik bir genişleme göstermiş olsaydı, geçmiş ve geleceği aşmak durumunda olurdu ve bunun doğal sonucu olarak kendinde ve kendisi için varlık oluşamazdı.¹⁸ Buraya kadar anlatılanlardan çıkarabileceğimiz sonuç, zamanın ontolojik statüsünün zamanın bir parçası olarak şimdinin negasyonu ile oldukça zayıflatılmış olduğudur. Şimdinin kendisi ontolojik bir sağlamlılığa sahip olmadığı gibi daha sonra gelecek şimdiler de ontolojik sağlamlıktan uzaktır. Süreklilik anlamında her şimdiiyi, yani her parçalanabilen bir entiteyi yine parçalanabilen bir entite takip etmektedir ve bu anlamda önümüzde sonsuz bir şimdiler dizgesi söz konusudur. Şimdi ne sürekli kendisiyle aynı kalan şeydir ne de başka bir şeydir. Şimdinin kendisini değiştirmesi, varlıktan yokluğa gitmesi demektir ve bu aynı zamanda başka bir şimdi tarafından yerinden edilmesi anlamına gelir. Şimdinin var olmaması gibi bir durum söz konusu değildir çünkü bu durumda bütün bir varlık aleminin yokluğu gerekir. Şimdi o kadar geçici ve fani bir şeydir ki var derken birden yok olmakta ve yerine başka şimdiler gelmektedir.¹⁹

Şimdi’nin kendine has çok önemli iki ana fonksiyonu vardır. Birincisi, geçmiş ve gelecek zamanı birbirinden ayırmak, diğeri zamanın sürekliliğini sağlamaktır. Güncel olan şimdi, her zaman kendisiyle özdeşdir fakat aynı

¹⁶ Şimdiiyi (Jetzt) “an” olarak da anlamak da mümkündür.

¹⁷ U.Marquardt: *Die Einheit der Zeit bei Aristoteles*, Würzburg 1993, s.43 vd.

¹⁸ Aristoteles: *Physik IV*, 234 a.

¹⁹ Aristoteles’in şimdiyle ilgili bu anlayışı ve ontolojik anlamda ona bir unvan vermeme durumu kendisinden sonra Augustinus tarafından aynen alınıp daha da geliştirilecektir. Augustinus açık bir biçimde “anın” ontolojik anlamda bir varlığa “gerçekten” sahip olmadığına inanır. Daha fazla bilgi için bkz. A.Topakkaya: “Augustinus’un İtirafı (Confessionens) Adlı Kitabında Zaman Kavramı’nın Felsefi Açısından Temellendirilmesi”, *Özne* (2006), 7.kitap, 42-48.

şimdide başka bir şey olma imkanı da saklıdır. Kısaca şimdi zamanın en yalın sınıridir ve varlığın kendini açıkladığı tek zaman modudur.²⁰ Zaman dışı varlıkla zamansal oluş arasında durmadan sınır çizmek ve bu derin ayrılığı çözmek zorunda kalan Platonun aksine Aristoteles, bu derin ayrılığı, yani varlıkla oluş arasındaki ayrılığı, şimdi ile zaman arasındaki ayrılık olarak anlayarak çözmeye çalışır. Böyle anlaşılan şimdi sayesinde (şu andalık ve güncellik olarak) geçmiş ve gelecek sağlam bir zemine oturmaktadır. Parçalanamayan şimdide ne herhangi bir varlık hareketsiz olabilir ne de herhangi bir varlık hareket edebilir. Hareket eden olmak ancak bir zaman içinde mümkündür. Zaman ile hareket arasında ilişkiyi Aristoteles kısmen hocası Platondan etkilenecek (Platon'un zamanı gökyüzü hareketi olarak algılaması bağlamında)²¹ kısmen de kendine ait olan zamanın gökyüzünün temel çerçevesini oluşturduğuna dair düşünceyle açıklamaya çalışır. Aristoteles bunun peşinden hocasının zaman anlayışının yanlışlığını temellendirmeye çalışır. Gökyüzünde bazı hareketler belirli bir zamanda meydana gelir fakat bu hareketler zamanın kendisiyle özdeş kılınabilecek şekilde evrenin bütününe kaplamaktan uzaktır.²² Öyleyse Platon'un zamanı gökyüzü hareketlerine özdeş tutan tezi reddedilmek durumundadır. Böyle bir reddin diğer bir gerekçesi de evrende birbirlerinden oldukça farklı evren katmanlarının olmasıdır. Her bir evren katmanının hareketi farklı olacağından, farklı zaman çeşitleri açığa çıkar ki, birbirlerinden farklı olan zaman çeşitlerinin aynı anda varolması akıl için açık bir çelişkidir. Zaman gökyüzü hareketlerinin bir sonucu olmasa da Aristoteles için yalın anlamda hareketle zaman arasında ayrılmaz bir bağ vardır.²³ Buna karşın hareketle zaman bir ve aynı şey değildir. Değişim ve hareket somut anlamda belirlenebilen bir şeyin temel özelliğidir. Buna karşın zaman evrensel bir şeydir. Her bir hareketin ve değişimin kendine has bir zamanı vardır. Buna karşın zamanın kendine has bu tür bir özelliği yoktur çünkü bu özellikler zamanın doğal uzantıları olarak ortaya çıkarlar. Mesela bu bağlamda hızlilik, oldukça az bir zamanda oldukça fazla hareket etmek demektir. Zamanı algılamak için temel şart, bir değişimin gerçekleştiğini idrak etmektir. Aristoteles bu gerçekliği mitolojideki uyuyan Heron örneğiyle açıklamaya çalışır. Heron derin uykusu sırasında ne dışsal ne de ruhsal edimlerinin farkındadır ve uyandığında herhangi bir zamanın geçmemiş olduğu yargısına varır. Zaman ancak ruhun birbirlerini takip eden iki şimdii idrak etmesiyle ortaya çıkar. Tek bir şimdinin algılandığı yerde zaman geçmemiş gibi algılanır.

²⁰ Varlık ancak şimdide vardır. Şimdinin ortadan kalktığı durumda varlıkta ortadan kalkar. Bu anlamda şimdi var olmaya devam ettiği sürece varlıkta var olmaya devam eder.

²¹ Platon'un *Timaios* diyalogunda doğrudan böyle bir cümle yoktur. Bu tespit Aristoteles'in *Timaios* yorumundan ele edilmiş bir cümledir.

²² Aristoteles burada muhtemelen kendi yapmış olduğu Ayüstü ve Ayaltı alem ayırımına sadık kalmaktadır.

²³ Aristoteles: *Phisik, IV*, 218b vd.

Zaman ancak öncelik ve sonralık ilişkisine göre düzenlenmiş bir algısal düzlemde idrak edilebilir. Bu açıdan bakıldığında zamanla hareket arasında oldukça sıkı bir bağ olmasına karşın, aralarında özdeşlik bağı söz konusu değildir. Bütün bunlardan sonra Aristoteles zamanı “öncelik ve sonralık ilişkisine göre hareketin ölçüm sayısı” olarak tanımlamaktadır.²⁴ Bu tanımı daha iyi anlamak için Aristoteles’in sayı kavramından ne anladığını belirtmekte fayda vardır. Onda sayı kavramı bir yüklem olarak anlaşılır. Dar anlamda sayı, sayılmış şey, yani miktar, ya da bir şeyin kendisiyle sayıldığı sayıdır. Zaman bu anlamda sayılan sayıdır, yani sürenin ilintisel quantumunu gösterir. Bu bağlamda şimdi (an), sayının “biri”dir ve zamanın sayılabilirliğini gösterir. Şimdilerin ya da onların sayılması (ki bu zamanın sayılması değildir), birden fazla onların sayılabilmesi için temel şartı oluşturur. Bu anlamda zamanın ölçütü, iki an arasında meydana gelen harekettir.

Aristoteles, hareketin sonsuz potansiyeli ile zamanın birliği gerçekliğinin bir problematik oluşturduğunun farkındadır. O, zamanın birliğini korumak için zamanı, en mükemmel hareket çeşidi olarak kabul ettiği gökyüzü hareketine bağlar. Ancak yeryüzü hareketinden mahiyetçe farklı olan gökyüzü hareketi zamanın birlik ölçüsünü koruyabilir. Zamanın gökyüzü hareketiyle olan bu karşılıklı zorunlu ilişki, zamanın sürekli varolan bir entite olmasını sağlamaktadır. Böyle bir zaman döngüsel anlamda bir bütünü doğrusal anlamda kısımlara ayrılabilen bir şey olarak karşımıza çıkar. Her harekette zaman birliktedir. O yüzden hareket kadar zaman da bu anlamda sonsuz sayıdadır denilebilir. Mekanda olan önceki-sonraki düzen şemasının zamana uyarlanması (ve bunun aynı zamanda gökyüzündeki döngüsel hareketle ilişkilendirilmesi), zamanın yönünün tespit edilmesini, yani daha erkenden daha geç bir noktaya akış sürecinin tespit edilme imkanını ortaya çıkarmaktadır. Zamanın kendi hareketiyle bağlantılı olduğu gökyüzü sonsuzdur ve bu anlamda gökyüzünde oluşan hareket yönleri tesadüfen ortaya çıkmamaktadır. Aristoteles mekansal anlamda ileriye her zaman geriye tercih ettiğinden gökyüzü hareketinin ileriye doğru olması anlaşılır bir şeydir. Bunun gerçekleştiği alan ise doğal olarak sabit yıldızların bulunduğu alandır. Herhangi bir hareketin ileriye doğru giden döngüsel bir yörüngede oluşması, bu hareketin bölümlerinin öncelik-sonralık şemasına göre oluşması anlamına gelir. Öncelik-sonralık ilişkisinin olduğu bir yerde zamanın bu hareketi doğuran bir sonuç olarak ortaya çıkması kaçınılmazdır. Aristoteles, tam bu noktada ilginç bir biçimde zamanın aynı zamanda hareketsizliğin de ölçüsü olduğunu söyler. Fakat buradaki

²⁴ Aristoteles: *Metaphysik I-IV*, 219b. Aristoteles’in bu tanımı Antik Yunan için bilinmeyen bir tanım değildir. Ondan önce mesela Xenokrates zamanı olmuş olan şeyin ölçüsü, Archytas “belirli bir hareketin sayısı, Antiphon ise zamanı “düşünce ya da ölçüt, cevher değil” şeklinde tanımlamaktadır. Konu hakkında daha fazla bilgi için bkz.H.Diels: *Fragmente der Vorsokratiker*, Hildesheim 1951.

hareketsizlik, sürekli bir hareketsizlik olmayıp, iki hareket arasında ortaya çıkan hareketsizlik durumudur. Yoksa her hareket, kendini tamamlamak için önceden belirlenmiş amacına ulaşmak bağlamında kendi içinde her zaman değişim potansiyelini taşır.

Hareket-değişim-zaman ilişkisi bağlamında bütün bu anlatılanların (yukarıda kısaca değinildiği gibi) ruhla olan ilgisi Aristoteles için her zaman önemli bir apori unsur olarak kalmıştır. O, açık bir biçimde zamanla ruh arasında nasıl bir ilişki olduğu sorusunu sorar. Bunun hemen arkasından gelen soru, bilincin olmadığı durumlarda zamanın varolup olamayacağı sorusudur. Bu soru akla zamanın nasıl bir varlık yapısına sahip olduğu sorusunu getirmektedir. Zamanın hareketin ölçüsü ya da sayısı olarak tanımlanması, günlük tecrübeye zamanın diğer nesnelere gibi somut olarak doğrudan kavranamayacağı gibi tespitler her şeyden önce zamanın varlık yapısının tahlil edilmesini gerektirmektedir. Bu sorulara ilk olarak verilecek cevap, Marquart'ın da haklı olarak tespit ettiği gibi, Aristoteles'in zamanı mesela Augustinus'ta olduğu gibi öznel, psikolojik bir yaklaşımla açıklamaktan ziyade onun zamanın bir fenomenolojisini yapmış olduğudur.²⁵ Bu soru Aristoteles'çi diğer filozofların da hep gündeminde olmuş, onun bu soruya verdiği cevaptan tatmin olmayan düşünürler bu soruya kendilerine göre ayrıntılı bir şekilde cevap vermeye çalışmışlardır. Bu cevaplardan en akla yatkın olan cevap İbn-i Rüşd'ten gelmiştir.²⁶ Onun cevabı şöyledir: Ruhun olmadığı yerde (ki ruh saymaya kabiliyetlidir), sayı ve zaman yoktur. Ruh kendisindeki sayma yeteneğini ancak bir özünde gerçekleştirebilir çünkü ruh kendi sayma yeteneğine göre konumlanmıştır. Harekette sayılmış bir entite olarak zamanın, onu sayan bir özün olmadan varolmayacağı hayati öneme sahip bir gerçekliktir. Burada önemli bir nokta söz konusudur. O da zamanın saymanın imkanıyla irtibatlı olduğu, yoksa güncel bir sayma işlemiyle bağlantılı olamayacağıdır. Sayılabilen bir şeyin varlığı sayma aktına bağlı ise burada sadece ideal bir zaman anlayışı söz konusu olur. Aristoteles'e göre ruhun olmadığı yerde öncelik-sonralık ilişkisine göre bir zaman cevherinin imkanından bahsedebiliriz. Düşünmek ve saymak hareket olarak anlaşıldığından ruhun varlığı da aslında bir hareket olarak düşünülebilir. Bu bağlamda haklı olarak sorulması gereken soru, ruhlar adedince zamanın olup olmadığıdır. Bu soruya Aristoteles ruhla göksel hareketin arasındaki bağla, yani ruhla gökyüzü hareketinin birlikteliğinin zamanın temel şartı olmasından dolayı "hayır" şeklinde cevap verir. Yani ruhlar adedince farklı zamanlar olamaz. Burada şu bütün açıklığıyla ortaya çıkmaktadır: Aristoteles için zaman, kendinde ve kendisi için bir varlık olmayıp, aksine zaman hareket içinde olan bütün varlıkların birbirleriyle potansiyel anlamda bağlantı ilişkisi

²⁵ U.Marquardt: *Die Einheit der Zeit bei Aristoteles*, s.117.

²⁶ Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. H.Sarıoğlu: *İbn-i Rüşd Felsefesi*, İstanbul 2003, s.71-75.

olarak ortaya çıkan şeydir. Burada esas belirleyici olan şey, hareketin tedrici düzenidir.

Platon'a göre zaman sonsuzluğun bir resmi ya da gölgesidir. Aristoteles'te zaman sonsuzluk bağlamında ele alınmaz; zaman onda daha ziyade evrende meydana gelen değişim ve hareket bağlamında ele alınır. Aristoteles kendi realizminin doğal sonucu olarak zamanı sonsuzlukla, dolayısıyla Platon'un varolduğunu iddia ettiği idealar alemiyle irtibatlandırır. Platon oluşun zamandan ayrı düşünülmemeyeceğini ve evrenin (physis) varoluş ve tekrar yokoluş bağlamında zamansal olduğunu söyler. İlk bakışta bu noktada Aristoteles ile aynı düşünüyor gözükseler de Platon için oluş ve yokoluş gölgeler alemine has bir özelliktir. Böyle bir özelliğe sahip olan bir varlık alanı zaten doğası gereği değişmeyen, ezeli ebedi olan idelar aleminden daha aşağı bir varlık alanına işaret eder. Dolayısıyla bu bağlamda aion ile kronos arasında mahiyet itibarıyla derece farkı kendiliğinden açığa çıkmaktadır. Platon'a göre varlık, Demiurg'un ilk olarak zamanı ve evreni yaratmasıyla ortaya çıkar. Halbuki Aristoteles'te evrenin yaratılması diye bir şey söz konusu olmayıp, onun harekete geçirilmesi söz konusudur ve bunu yapan da ilk muharriktir. İlk muharrikin hareketi başlatması aynı zamanda ondan kaynaklanan zamanın ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu açıdan bakıldığında Aristoteles için zaman hareketle ortaya çıktığından onun ezeliyet ve ebediyetinden bahsetmek mümkün değildir. Platon'a göre zaman, idelerle değişim dünyası arasında bir aracılık görevi görür. Aristoteles'te zamanın temel fonksiyonu evrendeki oluş ve yokoluşu temellendirmektir. Zamanın iki farklı alem arasında aracı olma gibi bir durumu olamaz zira Platon'un iddia ettiği iki birbirlerinden tamamen farklı olan iki alem yoktur. Platon zamanı öz (asıl)- gölge ilişkisine göre temellendirmektedir. Aion her nasılsa sürekli o şekilde olan, değişmeyen ve sadece akılla kavranılan bir şey iken, kronos sürekli olarak oluş halinde olan varlıklarla ilgili olup, sadece algıyla (doxa) anlaşılabilir. Aristoteles'te böyle bir ayırımdan bahsetmek mümkün değildir. Zaman bir ve tektir o da oluş ve hareketle ilgilidir. Ayrıca kronos'un doxa ile algılanması Platon'un iddia ettiği gibi onu önemsiz kılmaz zira kronos duyumla algılansa da akıl tarafından varlığı tasdik edilmektedir. Platon'un aksine Aristoteles zamanı öncelik ve sonralık bağlamında hareketin sayısı ve ölçüsü olarak tanımlar. Sınırsız zaman, bağlantılı bir yapıya sahip olup, döngüsel hareket içinde ölçülebilen bir şeydir. Platon sonsuzluktan (aion) hareketle, oluşa ve kronos'a ulaşım onları aion kavramıyla temellendirirken; Aristoteles oluş ve dolayısıyla hareketten kalkıp sonunda sonsuzluğa göndermede bulunmaktadır. Fakat onun göndermede bulunduğu sonsuzluk Platon'un aksine sadece bir imkan olarak sonsuzluktur, ontolojik anlamda bir sonsuzluk değildir. Aristoteles'e göre geçmiş ve gelecek zaman (bunlar zamanın birer modu olmayıp, onun parçalarıdır) sağlam bir yapıya

sahip değildir. Bu anlamda zaman aslında varolmayan parçalardan müteşekkil gözükmektedir ve durum böyle olduğunda varlıktan elde edilen bir kavram gibi durmamaktadır. Platon'da geçmiş ve gelecek zamanın aion'a göre gerçek bir varlığa olmasa bile kronos'a göre bir varlığı ve anlamı söz konusudur çünkü gölgeler aleminde yaşayan insan günlük yaşantısını bu ayırıma sadık kalarak yürütmektedir. Sonsuza göre geçmiş, şimdiki ve gelecek zamanın bir önemi olmasa da, gölgeler aleminde bu ayırımın pratik faydaları vardır. Aristoteles'in zaman anlayışının temel noktasını şimdi (nun) kavramı oluşturur. Şimdi zamanın özünü anlamada anahtar role sahiptir. Şimdi'nin en önemli fonksiyonu, parçalardan oluşan zamanın sınırını oluşturmasıdır. Şimdi bir sınır olarak geçmiş zamanı gelecek zamandan ayırır. Şimdinin kendisi parçalanmış zamanın sınırını oluştururken bizzat kendisi zamanın bir parçası değildir. Platon'da şimdi kavramına özel bir vurgu yapılmaz. O daha çok şimdiki zamanı ifade etmesi açısından bir anlama sahiptir ve bu anlamda kronos'un bir parçası ya da boyutu olarak görülür.

KAYNAKÇA

- ARİSTOTELES: *Metaphysik, Bücher I(A)-VI (E)*, Hamburg 1989.
- ARİSTOTELES: *Physik, 1.Halbband (Bücher 1-4)*, Hamburg 1986.
- ARİSTOTELES: *Physik, 2.Halbband (Bücher 5-8)*, Hamburg 1988.
- DİELS, H.: *Fragmente der Vorsokratiker*, Hildesheim 1951.
- HİRSCHBERGER, J.: *Geschichte der Philosophie. Altertum und Mittelalter*, 13.baskı, Freiburg 1976.
- MARQUARD, U.: *Die Einheit der Zeit bei Aristoteles*, Würzburg 1993.
- MENSCH, W.: *Reflektierte Gegenwart*, Frankfurt am Main 2003.
- PLATON: *Timaios*, in: Platons sämtliche Werke, hrsg.von O.Apelt, Hamburg 1988.
- PLATON: *Nomoi*, in: Platons sämtliche Werke, hrsg.von O.Apelt, Hamburg 1988.
- SARIOĞLU, H.: *İbn-i Rüşd Felsefesi*, İstanbul 2003.
- TOPAKKAYA, A.: "Augustinus'un İtiraflar (Confessionens) Adlı Kitabında Zaman Kavramı'nın Felsefi Açıdan Temellendirilmesi", *Özne* (2006), 7.kitap, 42-48.

